

**МАҚОМИ МУҲАММАДМУХСИН
ФОНИИ КАШМИРИ ДАР РИВОЧИ
АДАБИЁТИ ФОРСИЗАБОНИ ҲИНД**

**РОЛЬ МУҲАММАДМУХСИНА
ФАНИ КАШМИРИ В РАЗВИТИИ
ПЕРСОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
ИНДИИ**

**MUHAMMADMUHSIN
FANI KASHMIRI'S
CONTRIBUTION INTO PERSIAN
LITERATURE DEVELOPMENT
OF INDIA**

Гаффорӣ Замира Абдуллозода, д.и.ф., профессор, сарходими илмии Институти улуми ҷомаешиносии МДТ “ДДХ ба номи акад.Б.Фафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)

Гаффори Замира Абдуллозода, д.ф.н., профессор, главный научный специалист Института гуманитарных наук ГОУ «ХГУ имени акад. Б. Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)

*Gaffori Zamira Abdullozoda, doctor of philological sciences, professor, chief scientific worker of Research Institute of Arts, under SEI “KSU named after acad. Bobojon Gafurov” (Tajikistan, Khujand)
E-mail: zamira_g6767@mail.ru*

Вожаҳон калидӣ: Муҳаммадмуҳсин Фони Кашмирӣ, адабиёти форсизабони Ҳиндустон, қарни XVII, маснавӣ, ирфон, сабки ҳиндӣ, навҷӯӣ, маънибандӣ, таркибсозӣ, ибораорӣ

Муҳаммадмуҳсин Фони Кашмирӣ аз суҳанварони шаҳри форсисарон қарни XVII Ҳиндустон маҳсуб мешавад, ки бо осори ғании фалсафӣ, ирфонӣ, ахлоқӣ ва ашъори ноби хеш тавонист дар радифи бузургтарин урафои соҳиббарҷи замони худ қарор гирад. Андешаҳои ирфонии Фони хосатан дар маснавиҳои ӯ таҷассум ёфтаанд. Дар ҷаҳор маснавӣ, ки аз Фони боқӣ мондааст, масоили муҳимми ирфонӣ ба таври муфассал тарҳрезӣ шуда, нуктаҳои асосии он тафсиру маънидод ёфтаанд, ки аз дониши қавии ирфонӣ фалсафии шоир дарак медиҳанд. Шоир на танҳо дар тақомули дostonҳои ирфонӣ-ахлоқӣ саъй намуда, дар ҳаллу фасли масоили ирфонӣ ва тасаввуфӣ дастовардҳои ҷолибро сазовор шуд, балки дostonсароиро дар мавзӯи маҳаллӣ низ ривоч дод. Фони Кашмирӣ ҳамчун намоёнди сабки ҳиндӣ бо навҷӯӣ маънибандӣ, таркибсозӣ ибораорӣ ва калимаорӣ шоирона дар ривочу истеҳсоми сабки ҳиндӣ низ саҳми назаррас гузошт. Дар шеърӣ вай метавон ба бисёр таркиботу таъбирҳои зебою латифи шоирона, ки ҳомили мазмунҳои бикр мебошанд, дучор омад. Баҳс перомунӣ ирфони Фони ва таҳқиқи вижаҳои сабки ҳиндӣ дар ашъори ӯ имкон медиҳад, ки мо ба кашфи дунёи маънавии шоир роҳ ёфта, арзиши онро дар қаламрави адабиёти форсӣ-тоҷикӣ таъйин намоем ва нақши босазои ин шоирӣ ширинкаломро дар офаридани маънаҳои тозаву мазмунҳои нав ва вусъату густариш сабки ҳиндӣ аз нигоҳи мавзӯӣ ва муҳтаво муқаррар созем.

Ключевые слова: Мухаммадмухсин Фани Кашмири, персоязычная литература Индии, XVII век, месневи, индийский стиль, мазмунсози и ма'ниофари, изафетные словосочетания, фразеологические обороты

Мухаммадмухсин Фани Кашмири считается одним из известных персоязычных поэтов Индии XVII века, который проявил высочайшее поэтическое мастерство и профессионализм в обогащении традиций всех литературных жанров, в том числе месневи, касыды, газели, рубаи, кыт'а и т.д. Фани, прежде всего, является поэтом-мистиком, и, используя возможности формы месневи, он отразил в них основные положения мистицизма, что свидетельствует о глубоких духовно-философских познаниях поэта. Перу Фани принадлежат также месневи, созданные на нравственные, любовные темы, причем с включением в них индийских сюжетов. Совершенствуя традиционные для персидско-таджикской поэзии мотивы и соотнося их с индийской тематикой и сюжетами, Фани предпринял попытки ее тематического обогащения и обновления. Фани Кашмири, как представитель индийского стиля, внес значительный вклад в его развитие и распространение. Фани демонстрирует большое мастерство в поиске новых тем и нового содержания (мазмунсози и ма'ниофари), в использовании изафетных словосочетаний и фразеологических оборотов и т.д. Изучение особенностей индийского стиля в творчестве Фани позволит нам не только раскрыть его духовный мир, но и определить важный вклад поэта и его поэтического наследия в развитие персидско-таджикской литературы.

Key words: Muhammadmuhsin Fani Kashmiri, Persian-language literature of India, the 17th century, mesnevi, Indian style, mazmunsozi and ma'niofari, isafetal word-combinations, phraseological turns

Muhammadmuhsin Fani Kashmiri is considered to be one of the famous Persian poets who lived in the 17th century in India displayed the highest poetic mastery and professionalism aimed at the

enrichment of the traditions of all literary genres, including mesnevi, qasida, ghazal, rubai, qit'a, etc. First of all, Fani is a mystic poet and using the possibilities of the mesnevi form he reflected in them the main provisions of mysticism, which testifies to the poet's profound spiritual and philosophical knowledge. Fani wrote mesnevi on moral and love themes, with the inclusion of Indian subjects as well. Perfecting motifs traditional for Persian-Tajik poetry and correlating them with Indian themes and plots, Fani made an endeavor to enrich and renew it thematically. As a representative of the Indian style, Fani Kashmiri made a significant contribution into its development and dissemination. Fani demonstrates great mastership in searching for new themes and content (mazmunsozi and ma'niofari) while using isafetal word combinations and phraseological turns, etc. The study of the peculiarities of the Indian style in Fani's creation will allow us not only to reveal his spiritual world, but to determine the important contribution of the poet and his poetic heritage to the development of Tajik and Farsi literature either.

Муҳаммадмуҳсин Фони Кашмирӣ дар шумури шуарои бузург ва хунарманди адабиёти форсизабони қарни XVII Ҳиндустон қарор дорад. Ағлаби тазкиранигорон дар эътирофи хунари суҳангустарии Фонӣ ва эътибори шоистаи ӯ дар адабиёти форсӣ суҳанҳои санҷида гуфтаанд. Аз ҷумла, ӯро «нобиғаи бузурги аср» [4,с.148], «ғанҷинаи фунуни нуктадонӣ» [5,с.541], «аз хушнавоёни хиттаи дилпазири Кашмир» [8, с.308] номида, саҳми шоистаи ӯро дар раванкаи адабиёти форсӣ ва ривочи сабки ҳиндӣ таъкид намудаанд.

Аз Фонӣ мероси бою гаронбаҳо боқӣ мондааст, аз ҷумла: 1. «Масдар-ул-осор»; 2. «Нозу ниёз»; 3. «Майхона»; 4. «Ҳафт ахтар»; 5. Девони Фонӣ; 6. «Наҷот-ул-муъминин» (мансур); 7. «Шарҳи «Айн-ул-илм» (мансур); 8. Дебоча бар маснавии Муллошоҳ (мансур).

Тавачҷуҳ ба осори Фонӣ нишон медиҳад, ки шоир дар аксари шаклҳои асосии назми лириқӣ – маснавӣ, қасида, ғазал, рубоӣ ва китъа хунари худро озмудааст, ки аз ғановати осораш дарак медиҳанд.

Фонӣ ҳанӯз хангоми барҳаёт буданаш девони худро тадвин намудааст. Дар «Риёз-ул-орифин» миқдори абёти шомии «Девон»-и Фонӣ 5 ҳазор байт [7, с.1050] ва дар «Субҳи гулшан» 6 ҳазор байт [8, с.308] нишон дода шудаанд.

«Девон»-и Фонӣ муштамил бар ғазалиёту рубоӣёт соли 1893 дар матбааи Ҳайдарободи Дакан бо эҳтимоми Мавлавӣ Муҳаммад Раҳимуддин ва Мавлавӣ Муҳиддини Хушнавис аз нусхаи хаттӣ, ки соли 1675 китобат шуда ва он моли хонаводаи шоир будааст, ба нашр расид. Ҳамчунин, соли 1967 бо сабъӣ ва эҳтимоми Гардҳари Лол Тику «Девон»-и Фонӣ дар Техрон ба таъб расид, ки муқаддимаи он ба қалами Саид Нафисӣ мутааллиқ аст [7,с.1065].

Фонӣ, пеш аз ҳама, шоири ориф ва файласуфи дидаш амиқ аст ва бештар ба масоили фалсафию ахлоқӣ ва ирфонӣ тавачҷуҳ намуда ва бо ин фазилат дар радифи урафоӣ сохибарчи адаби форсӣ қарор дорад.

Андешаҳои ирфонии Фонӣ беш аз ҳама, дар рубоӣёти ӯ таҷассум ёфтаанд. Аз ҷумла, фалсафаи ваҳдати вҷуд, ки дар тафаккури ирфонии Фонӣ нақши бориз дорад, дар рубоии зер ба таври зайл тафсир ёфта:

*Ин пасту баландӣ, ки шумо мебинед,
Худ айни худоеду Худо мебинед.
Ғаҳ мавҷ шаведу ғоҳ қарри дарё,
Як қатра агар ба чашми мо мебинед [10,с.172].
Ҷои дигар ин маънӣ ба таври зайл садо додааст:
Олам боғ асту мо дар он боғ чу гул,
Аммо он гул, ки ҳаст айни булбул,
Айне дорему айнаки чуззу куллем,
Ғаҳ чузв дароём ба чашму ғаҳ кулл [10,с.172].*

Фонӣ барои ифодаи ҳасти ориф аз муодилҳои мухталиф ба қор гирифтааст. Шоир ғоҳе бар ваҷҳи он ки дили ориф покиза аз ҳама куюд аст ва сафоӣ содалавҳонаи ойинаро дар худ муктабас намуда, ӯро бо тавсифи содалавҳ, яъне лавҳи дилаш пок ёд мекунад:

*Содалавҳ аз суҳбати аҳли тааллуқ форӣ аст,
Сафҳаи ойинаро мистар намеояд ба қор [10,с.127].*

Ва ё барои тавсифи орифон, маҳбубони Худованд, авлиёҳо, ҳар қасе, ки синааш аз гарди алоқ покиза бошад, калимаи мураккаби “синасофон”-ро истифода бурда, ғановати лафзию маънавии каломашро афзун гардондааст:

*Чавҳари мо ҳар нафас бар синасофон равшан аст,
Фонӣ, аз оннаи таъби суҳанпардозӣ мо [10, с. 32].*

Лозим ба зикр аст, ки дар мисраи дувум низ таркиби «суҳанпардоз» корбаст шудааст, ки аз калимоти мураккаби ашъори Фонӣ буда, ба маънии “суҳангӯ”, “суҳанофарин” меояд.

Ҷои дигар Фонӣ орифро “хилватпеша” ном мебарад:

*Ҳоҷати исботи шуҳрат нест хилватпешаро,
Мурғеро дар байза болу пар намеояд ба кор [10, с. 127].*

Гоҳе зимни ироаи ҳақиқати эшон Фонӣ аз урафо ба истилоҳи «майпарастон» ёд мекунад, ки масти ишқи илоҳӣ фарёди беҳудӣ мекашанд:

*Майпарастонро чу Фонӣ ҳоҷати иршод нест,
Чун касе аз худ равад, раҳбар намеояд ба кор [10, с. 127].*

Дар мавриди дигар онҳоро «мардуми озода» низ ном мебарад:

*Бар сарат гар ҷо диҳанд аҳли тааллуқ, тан мадеҳ,
Дар мақоми бандагӣ бо мардуми озода бош [10, с. 131].*

Дар ин байт, инчунин, истилоҳи сӯфиёна ба назар мерасад, ки он “мақоми бандагист”. Ба пиндори урафо мақоми бандагӣ ҳолатест, ки сӯфӣ изҳори убудияти илоҳӣ намуда, ба ҷуз ӯ домони каси дигар намегирад. Дар иртибот бо ҳамин маънист, ки мефармояд:

*Фонӣ ар хоҳӣ, ки гарди сачдагоҳи аҳли дил,
Рӯзу шаб дар зери по уфтода чун сачҷода бош [10, с. 131].*

Истилоҳоти «пир», «муршид», «инсонии комил», ки ифодагари роҳбар, роҳнамо мебошад, дар ашъори Фонӣ низ бар ин маънист:

*То муршиди ишқ гашт устод маро,
Аз макри ишқ кард озод маро,
Аз рози ниҳон суҳан нагӯям бо кас,
Устод чунин дод сабақ ёд маро [10, с. 177].*

Ба андешаи Фонӣ барои расидан ба худии худ ва пайвастан ба асл инсонро мебояд, ки аз ҳастии мавҳуми худ бурун ояд. Зеро миёни худӣ ӯ ва асли ӯ ҳичобест, ки то бардошта нашавад, ориф ба асли хеш напайвандад:

*Фонӣ ниқоби ҳастии мавҳум дур кун,
То баҳравар зи давлати дидори худ шавӣ [10, с. 163].*

Зухди хушқи зуҳадо, ки яке аз василаҳои асосии худнамони эшон аст, ҳамеша мавриди мазаммати Фонӣ қарор мегирад. Ӯ бо таъкид мегӯяд, ки чаро эшон беҳуда зухди хушқ мефурӯшанд, зеро зухди хушқашонро касе нахоҳад харид:

*Тасбеҳу шона низ харидор нестанд,
Беҳуда зухди хушқ фурӯшад касе чаро? [7, с. 30].*

Фонӣ зимни танқиди аҳли ҷоҳу зухд эҳсос мекунад, ки ин мардум бештар бо суҳбатҳои дилхарошу бемаънӣ мӯҷиби ранчиши дилҳои аҳли назар гаштаанд. Шояд яке аз муҳимтарин авомили иҷтиноби зухдфурӯшон аз халқ ҳамин бемағзӣ ва костагии суҳани эшон аст. Дар робита ба ин гуфта мефармояд:

*Касе ҷуз неш кай чинад гуле аз суҳбати мардум,
Ки гайр аз хор боре нест нахли боғи дунёро [10, с. 28].*

Масалан, зоҳид, ки ҳамеша умри ӯ ба зухду тақво ва ибодат масраф мешавад, агарчи аз пири муғон нақуномтар аст, - мегӯяд Фони Кашмирӣ, аммо майхонаи ваҳдат бештар файз дорад:

*Зоҳид аз пири муғон гарчӣ нақуномтар аст,
Файзи майхона зи масҷид ба ҷаҳон омтар аст [6, с. 1068].*

Ин ҷо низ лозим мешуморем, ки дар шарҳи ифодаи «пири муғон» ва «майхона», ки аз мустаъмалтарин мусталехоти ирфонӣ маҳсуб мегарданд, нуктае чанд ба қалами таҳрир кашем, то матлаби байт рӯшан гардад. Ҳамчунин, муқаррар намоем, ки чаро Фонӣ файзи майхонаро аз масҷид омтар мешуморад.

Аслан дар луғат маънои зоҳирӣ «пири муғон» сарвару сардори муғон, яъне зардуштиён ва ё пайравони мазҳаби зардуштӣ аст. Аммо дар истилоҳ «пири муғон» шайх ё муршиди комил бошад, ки ба солиқ хатти иршод диҳад ва ба роҳи ӯ чароғи ҳидоят барафрӯзад. Майхона маҳал ва маконест, ки дар он ҷо солиқ бо нӯшидани ҷоми беҳудӣ тавфиқ меёбад ва ин маконест, ки маҳзари пир ва ё Шайх ё восита (соқӣ)» ва ё риндони порсо ва пири муғонро солиқ дарк мекунад». Аз ин ҷо маълум мешавад, ки аҳли дил маконеро, ки ҳамеша ба зикру аврод иштиғол меварзанд, “майхона” ном бурдаанд. Ё ба истилоҳи дигар ҷои ибодати сӯфиён. Аз ин нуктаи

назар, аксари шуарои мутасаввиф ба он арҷу эҳтиром мегузоштанд ва нисбати масҷид омтар меҳисобиданд. Чунки танҳо дар майхона барои орифон маҳалли қурб муяссар мегардад. Ин андеша дар адабиёти форсӣ собикаи зиёд дорад ва бо вачҳи он, ки матлаби шоир рӯшантар гардад, тавзеҳи муфассали байтро ин ҷо лозим шуморидем. Ба тариқи дигар, заминаҳои пайдоиши афкор ва мазомини ирфонии шуарои ин аҳдро низ метавон бо ин роҳ муқаррар намуд.

Дар сурудани рубоиёти ирфонӣ Фони Кашмирӣ низ ҳунармандона сухан мекунад. Ӯ бештар дар рубоиёти хеш дунёбозорӣ, шикастани бандҳои алоқ ва ваҳдати вучудро талқин менамояд. Масалан, дар рубоии зерин ишорат ба он дорад, ки ба бешу ками замона набояд дил баст, зеро дунё афсонаи хоби ғафлати мост:

*Дар бешу ками замона натвон дил баст,
Бар нақши қиморхона натвон дил баст.
Афсонаи хоби ғафлати мо дунёст,
Бар хубии ин фасона натвон дил баст [10, с.168].*

Яке аз муҳимтарин хусусиёти рубоиёти Фонӣ дар он зухур мекунад, ки ӯ кӯшидааст, ҳарчи бештар мусталехоти ирфониро дар рубоиёташ мавриди шарҳу тавзеҳ қарор диҳад. Аз он ҷумла, итлоқ, тақйид, таҷрид ва тавҳид, дил барин истилоҳоти тасаввуфиро чунин меорад:

*Дил гавҳари поки лучҷаи таҷрид аст,
Чашм оби ҳаёти чашмаи тавҳид аст.
Ин чашмаву баҳр ҳар ду аз мо ҷӯшид,
Итлоқ ҳамин асту ҳамин тақйид аст [10, с.173].*

Ҳамин тарик, дар ашъори Фонӣ масоили муҳими ирфонӣ ба таври муфассал тарҳрезӣ шуда, нуқтаҳои асосии он тафсиру маънидод ёфтаанд. Баҳс перомуни ирфони Фонӣ имкон медиҳад, ки мо ба кашфи дунёи маънавии шоир роҳ ёфта, арзиши онро дар қаламрави адабиёти форсӣ муқаррар намоем.

Фонӣ баробари он ки бештар таваҷҷуҳ ба масоили фалсафию ирфонӣ мекунад ва ашъораш аз ҷаҳзони маонии ирфонӣ пурбор гардидааст, аз масоили иҷтимоӣ ва авзои замонаи хеш низ бетараф нест. Ӯ чун як инсонӣ дилсӯз чихати рафъи нуқсон ва норасоии замона назароти хешро дар қолаби ғазалиёташ гунҷоиш дода, дар ойнаи ашъораш рӯҳи замонаро таҷассум намудааст. Бар ин вачҳ, ашъори иҷтимоии Фонӣ як навъ вижагии таърихӣ шинохти аҳволи иҷтимоии замонро ба дӯш доранд. Масалан, ҷое ӯ мефармояд:

*Сулҳи кулл то сурмаи ваҳдат кашид дар чашми ман,
Аз ҳарам то дайр дидам чилваи Аллоҳро [10, с.28].*

Дар назари аввал маънии байти болоро метавон ҳамчун фалсафаи ваҳдати вучуд тафсир намуд. Вале иборати “сулҳи кулл” моро ба замона мебарад ва аз таърих сухан мегӯяд. Дар ин давра ба иллати афзудани тазодҳои миёни ҳиндувон ва мусулмонон дар қаламрави Ҳинд иддаи донишмандон бархостанд, ки чихати пешгирии ин тазод таълимоти “сулҳи кулл”-ро пеш гузоранд. Эшон бо дарёфти умумият дар таълимоти ҳамдигар ба омма ва муддаиёни давр собит мекарданд, ки матлаби ҳамаи мо як аст ва ҳама як чиз хоҳем, вале бо алфоз ва роҳу усулҳои дигар. Ҳамин тавр, байти боло як навъ ифодагари ҳамин тазодҳои замона мебошад. Шоир гуфтанист, ки ман чун ба моҳият ва чавҳари сулҳи кулл – ваҳдати вучуд расидам, ҳама ҷоро лабрезии анвори ҳақ дидам.

Лозим ба таъкид аст, ки дар бораи ақоиди динии Фонӣ дар сарчашмаҳои адабӣ андешаҳои мухталиф ироа шудаанд. Аз ҷумла, бино ба маълумоти «Таърихи Ҳасан» Фонӣ «дар авоил ба мазҳаб озод буд ва бо ҳар миллат сулҳи кулл медошт ва мазҳаби ҳукаморо вусуқ меод» (2, 373).

Дурустии ин нуктаро ашъори Фонӣ низ ба субут мерасонад. Чунки дар баъзе маврид ӯ ба ин амр ишораҳо дорад. Масалан, ҷое мефармояд:

*Зи дайру хонақаҳ берун бувад роҳи сулуки мо,
Набошад дар ҷаҳон коре ба шайху барҳаман моро [10, с.29].*

Дар ашъори Фонӣ гоҳо шиква аз беқадрии сухан ва аҳли сухан ба назар мерасад:

*Бегонаанд аҳли ҳунар пеши ҷоҳилон,
Бошад ҳумо ба маҷлиси зоғу заған ғариб.
Аҳли сухан ба шаҳри ҳамӯшон шитофтанд,
Бар саҳфа монд чун дури якто сухан ғариб [10, с.37-38].*

Яке аз нуқтаҳои асосии афкори иҷтимоии Фонӣ танқиди замона ва аҳли ҷоҳу зухд маҳсуб мешавад.

Фонӣ дар марҳилаи муайяни умраш гирифтори фақр буд, вале аз ин фақри хеш ҳаргиз дилсард нест. Чунки ӯ хуб медонад, ки дар ин фақри ӯ ғановати бузурге ниҳуфтааст. Чунон ки худӣ шоир мегӯяд:

*Фонӣ, аз зовияи фақр нагардад дилсард,
Оташ ар гарм кунад ҷой, ба гулхан ҷӣ аҷаб?* [10, с.39].

Ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки бо ин ҳама фақру нодорӣ ӯ ҳаргиз навмед нест. Балки бо ифтихор ва бо умеди нек ба оянда менигарад, ҳамеша интизори висоли дӯст аст ва сухан аз шодию фараҳ мегӯяд:

*Ғам маҳӯр, Фонӣ, ки охир ин балоҳои сийё,
Бар сари мо сояи боли ҳумо хоҳад шудан* [10, с.155].

Аз ҳамин ҷиҳат, дар ашъори Фонӣ таваҷҷуҳ ба шодмонӣю фараҳ, комронӣ нисбат ба яъсу ноумедӣ бартарӣ доранд. Чунончи:

*Ба оби чашмаи майхона зиндагонӣ кун,
Лаби пиёла ба лаб гиру комронӣ кун* [10, с.155].

Аз ин ҷо равшан аст, ки Фонӣ шоири зиндадилу ҳаётдӯст аст. Ашъори вай на танҳо ифодаи умедҳои неки худӣ ӯст, балки хонандаро низ ба ояндаи нек умед бахшида, аз яъсу ранҷурӣ ва хузну андӯх дур медорад.

Масоили ишқӣ бештар дар шакли воқеъгӯӣ ифода шудаанд. Аз ин рӯ, дар ашъори Фонӣ муомилоти ошиқона аз забони гулу булбул, Лайлию Мачнун, Фарҳоду Ширин ва амсоли инҳо ифода мегардад. Масалан:

*Нақши фаррухфоли мусҳаф хатту холи рӯи ӯст,
Ҳасби ҳоли риштаи дил печутоби мӯи ӯст* [10, с.49].

Яке аз хусусиятҳои ашъори ошиқонаи Фонӣ низ дар он зухур мекунад, ки шоир бо истифодаи саноеъи шеърӣ мустаъмал аксаран ба тавсифи ҷамоли маъшук мутаваҷҷеҳ гашта, аз «хатту хол», «зулфи парешон», «қомати сарв», «абрӯи зебои ёр» сухан мекунад. Аз ҷумла:

*То абад хоби парешон диду сар боло накард,
Зулф, к-аз ошуфтагӣ сар бар сари зонуи ӯст* [10, с.49].

Ӯ дар ишқи маҳбуб сӯзу шӯру исён мекунад, ки чунун сар то пояшро фаро мегирад ва хирад дар кори ишқ оқиз менамояд:

*Қасро хирад ба ишқи ту раҳбар намешавад,
Ин роҳ ҷуз ба пой чунун сар намешавад* [7, с.1070].

Ҷои дигар вай дар роҳи ишқи маҳбуб аз сари хеш гузашта, аз ҳеч гуна теги бало намеҳаросад:

*Фониву ман ба роҳи ишқ ҳар ду зи сар гузаштаем,
Теги бало агар занад бар сари мо, ҷӣ мекунад* [7, с.1070].

Осори Фонӣ маълум менамояд, ки ӯ дар тасвир ва тафсири мавзӯоти рӯз, хосса ифодаи бадеии ишқ, ки ҷони ғазал аст, иқтидори ҳунарии хешро ба қор гирифта, тавонист ашъори ноб ва нотақрор бисарояд. Аз ҷумла:

*Номае аз ту расиду ба ҳавас бӯсидам,
Яъне аз шавқ задам бӯса ба пайғоме чанд* [6, с.1069].

Бо ғазалҳои ноби ошиқонаи шоир васфи маю маъшук ҳамрадиқ қарор дошанд. Аз ин нуқтаи назар, дар ғазали Фонӣ баробари тараннуми эҳсоси ошиқона майгусорӣ, васфи майи муғонаву пири муғон ҷои намоён дорад. Фонии Кашмирӣ ба ин нисбат фармуда:

*Ба базми мову ту ҷоми шароб матлуб аст,
Нузули ояти рафъи ҳиҷоб матлуб аст* [6, с.1067].

Иқтидори ҳунари ва сухангустарии Фонӣ низ аз муҳимтарин омилҳои шинохти мақоми рӯхонӣ ва ҳунарии шоир дар қаламрави адабиёти форсӣ маҳсуб мешавад. Чун Фонӣ дар қаламрави сабки ҳиндӣ гом мезанад ва худ ӯ шоири муқаллид нест, пайдост, ки дар мавриди густаришу камолоти ин шеваи сухангустарӣ ҳайсиати ҳунари хешро зоҳир намудааст.

Аз муҳимтарин паҳлӯҳои ин мавзӯъ шиква аз фалаки қачрафтор ва бевафоии дунёи дун аст. Ба ин нисбат Фонии Кашмирӣ талкин мекунад, ки осмон ҳарчанд дар чашми ту рӯшан метобад, вале ботини вай тираву тор аст:

*Осмон тирадарун аст, аз ӯ меҳр маҷӯ
Тамаи бода қас аз шишаи соат накунад* [7, 1054].

Дар ин байт манзур аз осмон замони қачрафтор аст, ки ба аҳли дил ҳаргиз вафо надошта.

Яке аз масоили муҳими ахлоқӣ, ки шуаро дар талқини он кӯшидаанд, хоксорӣю фурутанӣ мебошанд. Шуаро ҳама бар он буданд, ки дар хоксорӣ баландие ҳаст, ки дар он баландӣ

наметавон онро пайдо намуд. Ба ин нисбат аст, ки Фони Кашмирӣ талқин менамояд, ки ҳарчанд сарбаландию икболи бузург насибат гардад, хоксорӣ пеша кун ва аз офтоб ибрат омӯз, ки дар осмон маскан дораду ҳамеша дар замин менишинад:

*Ҳарчанд сарат расад ба гардун,
Бар хок чу Офтоб биншин [7, с.1072]*

Чои дигар Фонӣ умре дар хоксорию фурӯтанӣ зистанро дар баёни ибораи «дар либоси хоксорӣ пир шудан» чой додааст:

*Ҳар кӣ, Фонӣ, дар либоси хоксорӣ пир шуд,
Ҳамчу оташ дар дами мурдан ҷавонӣ мекунад [7, с.1052].*

Фонӣ ҳамчун намояндаи сабки ҳиндӣ дар офаридани мазмунҳои шоирона ва таркиботу таъбирҳои зебо хунарманд аст. Аз ин рӯ, дар шеъри вай метавон ба бисёр таркиботи латифи шоирона, ки ҳомили мазмунҳои бикр мебошанд, дучор омад. Барои мустанад сохтани ин андеша ба намунаҳои ашъори Фонӣ муроҷиат хоҳем намуд:

Аз ашк чароғон кардани гирди хеш – киноя аз гирияи афзуни ориф, вале ин ҷо ба шахси худи шоир ва вазъи рӯҳии ӯ нисбат гирифтааст:

*Ба чашмам дар намеояд чу шабҳо нури кавкабҳо,
Чароғон мекунам аз ашки хунин гирди худ шабҳо [7, с.21].*

Пой дар занҷир будан – ба ду маъност, яке бандӣ, асир будан, дигар банди зулфи ёр мондан аст:

*Гарчӣ ҳамчун шона дорам пой дар занҷирҳо,
Дар саводи шаҳри зулфаш мекунам шабгирҳо [10, с.22].*

Ба чашми соғар афтодани гул – киноя аз нобино шудан, гул афтодан ба маънии нури басираро гум кардани чашм аст, ин ҷо манзур нигоҳи мастона, ки аз майи соғар гиротар аст:

*Гул ба чашми соғар афтодаст то дар боғи хусн,
Об аз май додаанд он наргиси мастонаро [10, 24].*

Дигар самти зуҳури вижагиҳои сабки ҳиндӣ дар ашъори шоирони ҳавзаи Кашмир дар иборасозӣ ва калимаоронии шоирона ифода ёфтааст. Дар ин самт низ Фонӣ кӯшидааст, ки хунари шоирии хешро бо тамоми вучӯхот рӯнамо кунад. Барои тасбитии ин андеша ашъори шоир баёнгарии ҳол хоҳад буд.

Дар ашъори Фонӣ бар ин навъи ибораҳо ба касрат дучор меоем:

Ҳалқаҳои зулф – печиш ва шикасти зулфро гӯянд:

*Вақти ороиш ба пой хушнамои он нигор,
Ҳалқаҳои зулф набвад камтар аз халхолҳо [10, с.35].*

Даври ораз – даври рӯй:

*Ба даври оразу лаъли ту долаву майи ноб,
Фитода аз назари наргису зи чашми ҳубоб [10, с.35].*

Дар ин байт ибораи «чашми ҳубоб» низ аз шумори ибороти изофии дастаи нахуст аст. Дар маҷмӯъ, ҳубоб бар вачҳи шабоҳат ба чашм як чашми баста аст, боз шавад, мунъадим гардад.

Дар ашъори Фонӣ аз ин даста иборот хеле зиёд метавон бархӯрд, ки ҷавобгӯи талаботи суханварони сабки ҳиндӣ маҳсуб мешавад. Фонӣ кӯшидааст, ки зимни офариниши ин гуна таъбиру ибораҳо ба хаёлпардозӣ перояи сухани хешро мунаққаш гардонад. Масалан, дар ин байт ибороти «хоби марги ошиқони заҳрнӯш» ва «киссаи мори сиёҳи зулф» аз зумраи ин қабил ибораҳои мебошанд, ки қариб ҳамаи зоти хунари Фонино рӯнамо мекунанд:

*Аз барои хоби марги ошиқони заҳрнӯш,
Қиссаи мори сиёҳи зулфи ӯ афсона аст [10, с.40].*

Баробари ин, дар ин байт таносуби зебои миёни хоб ва афсона, мори сиёҳи зулф ва заҳрнӯш ба мушоҳида мерасад, ки аз қорбасти хунарваронаи таносуби сухан дар шеъри Фонӣ гувоҳӣ медиҳад. Мисоли дигаре:

*Агар занҷири пой ақли мо во шуд, аҷаб набвад,
Ки чини зулфи соқӣ буд тавқи гардани мино [10, с.30].*

Ҳамин тавр, дар ашъори Фонӣ аз ин навъ ибороти шоирона хеле зиёд қорбаст шудааст. Ин хусусият таҳқиқи бештар меҳояд, ин ҷо бо зикри санадҳои зарурӣ ва таъкиди вижагии он дар сабки ҳиндӣ иктифо намудем.

Ибораҳои рехтаи фразеологӣ ва таркибҳои маҷозӣ аз чихатҳои муҳимми сабки ҳиндӣ маҳсуб мешавад, зеро бештар дар ин замина шоирон тавонистаанд, ки ба офаридани маъниҳои тозаву

ноб муваффақ шаванд. Бо мақсади он ки вучӯхоти ин масъала зоҳир гардад, ба намунаҳо аз ашъори эшон ручӯъ менамоем.

Дар ашъори Фонӣ қасрати ин навъ иборасозӣ ба мушоҳида мерасад. Агарчи ӯ бештар ашъори орифона ва фалсафӣ мегӯяд, вале маънию матолиби хешро бештар дар пардаи ин гуна иборот баён кардааст. Чанд намуна аз ашъори Фонӣ:

Ба гардун рафтани фикр чун нола – киноя аз баландии сухан ва андеша:

*Гарчӣ ҳамчун ашқ, Фонӣ, бар замин афтодаам,
Лек фикрам ҳар нафас чун нола бар гардун барад [10, с.115].*

Мисрае мавзун қардани сарв – киноя аз қомат баланд қардани сарв:

*Ҳеҷ кас аз фикри маънӣ дар баҳор озод нест,
Сарв ҳам дар саҳни гулшан мисрае мавзун қунад [10, с.115].*

Мавриди зикр аст, ки Фонӣ анъанаи ҳамсанависиро дар Кашмир идома додааст. Мутаассифона, пас аз навиштани ҷаҳор маснавӣ риштаи умраш барқанд ва ба ӯ муяссар нашуд, ки маснавии панҷумро низ ба силки таҳрир қашида, «Хамса»-и хешро мукамал намояд.

Ба қалами Фонӣ маснавиҳои «Нозу ниёз», «Майхона», «Масдар-ул-осор» ва «Ҳафт ахтар» мутааллиқ аст.

Маснавии «Нозу ниёз» шомили 1961 байт буда, дар ҷавоби маснавии «Хусраву Ширин»-и Низомии Ганҷавӣ таълиф гардидааст. Аз лиҳози мавзӯ маснавии «Нозу ниёз» ҳомили масъалаи ишқӣ буда, ҳамчун асари таърихӣ-романтикӣ эътироф шудааст. Вачҳи аслии эътирофи маснавӣ ҳамчун асари таърихӣ дар он аст, ки он достони муошиқоти Саидмӯсо ва Моҳиниро фаро мегирад, ки ҳар ду шахсияти таърихӣ буда, ба рӯзгори Ҷалолуддин Муҳаммади Акбар(1556-1605) ҳаёт ба сар мебарданд.

Аз маълумоти муаллиф дар қисмати «Дар баёни сабаби таълифи китоб» метавон натиҷа бардошт, ки маснавии мазкур бояд бо дархост ё супориши касе таълиф шуда бошад. Зеро вучӯхоти аслии ин гуфта чанд абёти Фонӣ дар ин маснавист:

*Ба ман фармуд шарҳи ишқ додан,
Ба васфи хусни ҳубон лаб қушодан [10, с.180].*

Ё ҷои дигар матлаб равшантар аст:

*Ба ин хидмат чу ман маъмур гаштам,
Ба илми ошиқӣ машҳур гаштам [10, с.181].*

Ошноӣ бо матлаби асосӣ ва ғояи аслии маснавӣ моро ба натиҷае мерасонад, ки шояд ин маснавӣ дар партави сиёсати сулҳи қулли замони салтанати Акбар навишта шуда бошад. Чун қаҳрамонони аслии Фонӣ ашҳоси таърихӣ замони Акбар мебошанд ва ғояи сиёсати ӯ дар нисбати салоҳи миёни мазоҳиби ҳинду мусулмон ҷавҳари ғоявии маснавии Фониро ташкил медиҳад. Мухтасари ҳатти суҷаи маснавӣ аз он иборат аст, ки Мӯсо – мусулмонзода ва Моҳинӣ – ҳиндухтар ҳамдигарро дӯст медоранд. Вале ихтилофи мазҳабӣ-динӣ имкон намедиҳад, ки эшон аз шароби висоли ҳамдигар бичашанд. Қиссаи онҳо фоҷиавӣ ба анҷом мерасад.

Бояд гуфт, ки Фонӣ бо офаридани ин маснавӣ дар чанд ҷода ба тавфиқ комёб шуд. Дар умури ба риштаи назм қашидани достонҳои маҳаллӣ эҳтимом варзида, тавонист, ки яке аз анъанаи муҳимми достонсароиро раванқ бахшад.

Вобаста ба авзои сиёсии Ҳинд ва вучуд доштани тазодҳои мазҳабӣ-динӣ анъанаи достонсароӣ дар мавзӯоти маҳаллӣ як шоҳи муҳимми достонҳои лирикии шуарои форсизабонро ташкил медиҳад. Нахустин касе, ки дар ин равия достон офарид, Амир Хусрави Дехлавӣ буд, ки бо навиштани достони «Дувалронӣ ва Хизрхон» бунёди ғоявии достонҳои мазҳабӣ-диниро гузошт [1, с.129]. Аз ин ҷиҳат, маснавии Фониро як навъ идомаи мантикии ин анъана номидан мумкин аст.

Маснавии дигари Фони Кашмирӣ «Майхона» унвон дорад ва шомили 1279 байт аст. Маснавии мазкур дорои суҷаи ягона ва муайяне набуда, ҳомили масоили муҳталифи тасаввуфӣ-ахлоқӣ мебошад. Дар маснавии «Майхона» баробари масоили ахлоқию ирфонӣ васфи табиати Кашмир ва обу ҳавои он ҷои намоён дорад. Аз ин дидгоҳ, ин маснавро метавон маҳсули тафаккури ғании ирфонӣ ахлоқии шоир ва аз зумраи шоҳкориҳои ҳунарии ӯ номид.

Дигар маснавии Фонӣ «Масдар-ул-осор» аз 2278 байт иборат аст. Маснавии мазкур фарогири масоили ахлоқӣ-тасаввуфӣ буда, аз лиҳози ғоя ва муҳтаво то андозае ба маснавии «Майхона» қаробат дорад. Фонӣ «Масдар-ул-осор»-ро дар пайравии «Маҳзан-ул-асрор»-и Низомии Ганҷавӣ ба силки таҳрир овардааст ва дар дебочаи достон ба ин чунин ишора намудааст: «Чун ғаввосони муҳити маонӣ ва шиноварони дарёи нуктадонӣ сафинаи табиати

худро дар баҳри Махзан-ул-асрор, ки ба сурат танг ва дар маънӣ беканор аст, равон карда, ба дастёрии тавфиқ ҷавоҳири бисёр ва лаъли бешумор ба каф овардаанд, ин абҷадхони мактаби содалавҳӣ низ бадомӯз нашуда ва ҷанг дар домани мутобаати эшон зада, фароҳури истеъдоди худ хазафрезае чанд ба соҳил андохт ва онро фароҳам оварда, мусаммо ба «Масдар-ул-осор сохт» [9, с.136].

Таърихи таснифоташ аз номаш берун меояд, ки ба ҳисоби абҷад ба соли 1067 (1656/57) мусовист.

Маснавий хатти суҷаи ягона надорад. Бояд гуфт, ки таълифи ин маснавии бузурги сӯфиёна, ки ба қавли худаш:

*Нухаи эҷози Масеҳост ин,
Доруи бемории дилҳост ин [3, с.44].*

Фониро ҳамчун шоири бузурги мутасаввиф дар қаламрави Ҳинд иштиҳор бахшид.

Маснавии охири Фонии Кашмирӣ «Ҳафт ахтар» дар ҷавоби достони «Ҳафт пайкар»-и Низомии Ганҷавӣ таълиф гардидааст. Мутобиқи маълумоти мавҷудбуда шоир маснавии мазкурро ба Аврангзеби Оламгир бахшидааст. Мухтасари хатти суҷаи дoston аз он иборат аст, ки шоҳи Эрон – Ҷалолуллоҳ ба духтари шоҳи Чин – Хуршед ошиқ мешавад. Ҷихати он ки шоҳ ба муроди хеш расад ва аз духтари шоҳи Чин ком ситонад, Ҳилол-ном ҷавоне эҳтимоми афзун меварзад. Бо ин мақсад ӯ роҳи кишвари Чин пеш гирифта, раҳорах аз шаҳрҳои Фарғона, Ғазна, Ҳарӣ, Кашмир, Тибат, Хутан ва Хитой дидан мекунад. Мунтаҳо ҳам Ҷалолуллоҳ ва ҳам Ҳилол дар Эрон ба муроди хеш мерасанд.

Фонӣ зимни сафари Ҳилол ба шаҳрҳои мухталиф кӯшидааст, ки роҷеъ ба расму ойин, суннатҳои онҳо суҳан карда, роҷеъ ба унсурҳои маҳсуси ин манотик андешаронӣ намояд. Дар ин замина, ҷанбаи таърихӣ ва мардумшиносии дoston низ хеле қавӣ буда, таҳқиқоти ҷудогона ва мушаххас меҳодад.

Ҳамин тавр, ин ҷаҳор дoston «Ҳамса»-и нотамоми Фонӣ буда, мутолиаи онҳо аз дониши қавии ирфонӣю фалсафии шоир дарак медихад. Фонӣ бо офаридани ин дostonҳо дар ҷанд масъала комгор шудааст:

1. Анъанаи ҳамсароиро хунармандона идома дод;
2. Ғояи сулҳи кулл ва дostonсароиро дар мавзӯоти маҳаллӣ ривоч дод ва бо ин анъанаи пешинӣ, аз ҷумла Амир Хусрави Дехлавиро моҳирона идома бахшид;
3. Дар тақомули дostonҳои ирфонӣ-ахлоқӣ саъй намуд ва дар ҳаллу фасли масоили ирфонӣ ва тасаввуфӣ дастовардҳои ҷолибро сазовор шуд.

Маснавиҳои мазкур соли 1964 бо эҳтимоми донишманди маъруфи Ҳиндустонӣ – Саййид Амирҳасани Обидӣ таҳти унвони «Маснавиёти Фонии Кашмирӣ» дар Сринагар ба таъб расиданд.

Дар баробари ин, ба қалами Фонӣ ҷанд асари мансур низ мутааллиқ аст, ки ифодагари мақоми ӯ дар қаламрави насри форсӣ мебошанд. Осори мазкур аз «Шарҳи «Айн-ул-илм», «Дебоҷа бар маснавии Муллошоҳ» ва «Наҷот-ул-муъминин» иборатанд, ки ба масоили гуногуни фалсафӣю ирфонӣ ва мазҳабӣ таҳассус доранд.

Ҳамин тариқ, Фонии Кашмирӣ аз суҳансароёни барҷастаи адабиёти форсизабони Ҳиндустон мебошад, ки дар тамоми навъҳои шеърӣ қудрат ва маҳорати бузурги суҳанофаринӣ дошта, бо маҳсули эҷодияш дар адабиёти форсизабони Ҳиндустон, хосса доираи адабии Кашмир мақоми шоиста дорад. Намунаҳои осори мансури вай гувоҳи онанд, ки Фонӣ дар улуми мазҳабӣю ирфонӣ низ мақоми хос пайдо намуда, дар зуҳури бехтарин намояндагони адаб ва ирфони Кашмир ҷун Ғании Кашмирӣ ва дигарон саҳми шоистаи худро гузошт.

ПАЙНАВИШТ:

1. Бақоев, М. Ҳаёт ва эҷодиёти Хусрави Дехлавӣ/М.Бақоев. – Душанбе: Дониш, 1975. – 280 с.
2. Ғулумҳасан, Пир. Таърихи Кашмир/П.Ғулумҳасан. – Ҷилди 2. – Сарингар, 1960.
3. Зуфархон, Муҳаммад. Мухсини Кашмирӣ // Ҳилол, 1959. – Ҷилди 7. – Шумораи 1. – С.39-46.
4. Ирфонӣ, Хоҷа Абдулҳамид. Эрони сағир ё тазкираи шуароӣ порсизабони Кашмир. – Техрон, 1335. – 190 с.
5. Қудратуллоҳи Гупомуй. Натоич-ул-афкор. – Бомбей, 1334.
6. Рошидӣ, Саййид Ҳусомуддин. Тазкираи шуароӣ Кашмир. – Карочӣ, 1967. – Ҷ.2. – С.517-1043.
7. Рошидӣ, Саййид Ҳусомуддин. Тазкираи шуароӣ Кашмир. – Карочӣ, 1967. – Ҷ.3. – С.1045-1577.
8. Салим, Саййидалӣ Ҳасанхони Бҳопалӣ. Субҳи гулшан. – Бҳопал, 1290. – 646 с

9. Сарварӣ, Абдулқодир. Таърихи адаби форсӣ дар Кашмир (Кашмир мен фарсӣ адаб кӣ тарих). – Сринагар, 1968. – 350 с. (ба забони урду)
10. Фони Кашмирӣ. Мунтахаби ашъор / Ба чоп тайёркунанда ва муаллифи муқаддимаву тавзеҳот Ш. Девонаев. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 240 с.

REFERENCES:

1. Bakaev, M. Khusrav Dehlavi's Life and Creativity. - Dushanbe: Donish, 1975. - 280 p.
2. Gholomhasan, Pir. The History of Kashmir. - Volume 2. - Saringar, 1960.
3. Zufar Khan, Muhammad. Muhsin Kashmiri // Hilal, 1959. - Volume 7. - #1. - P. 39-46.
4. Irfani, Khoja Abdulhamid. Irani Saghir or Anthology of Persian Poets of Kashmir. - Tegeran, 1335. - 190 p.
5. Qudratullah Gupomui. Nataij-ul-afkar. - Bombay, 1334.
6. Rashidi, Sayyid Husamuddin. Anthology of Persian Poets of Kashmir. - Karachi, 1967. - V.2. - P. 517-1043.
7. Rashidi, Sayyid Husamuddin. Anthology of Persian Poets of Kashmir. - Karachi, 1967. - V.3. - P. 1045-1577.
8. Salim, Sayidali Hasankhan Bhopali. Subhi gulshan. - Bhopal, 1290. - 646 p
9. Sarvari, Abdul Qadir. The History of Persian Literature in Kashmir (Kashmir men Farsi adab ki tarikh). - Srinagar, 1968. - 350 p. (in Urdu)
10. Fani Kashmiri. Selected Poems / Prepared for publication and the author of introduction and explanations Sh. Devonaev. - Dushanbe: Irfon, 1986. - 240 p.